

GENEROA ETA UMOREA

Virginia Imaz Quijera

2005eko ekaina

Emakunde aldizkaria

Umorea niretzat da aldartearen (pre)disposizio bat bezala, eta gure sendatzaile eta suspertzaile izan daiteke. Eguneroko presioak kanporatzeko modu bat da, gauzak bere tokian jartzen dituen, eta bizi dugun unearekin nahiz gauden lekuarekin esperimentatzeko plazera eskura jartzen diguna. Umoreak mezu garrantzitsu bat ekar diezaguke: bizitzaren bidegabekeria, ezegonkortasuna eta zentzugabetasuna, baina aldi berean hemen gauden ziurtasuna ematen digu, zernahi dela ere, adierazten digu gure patua dela bizitzea eta izatea. Umoreak aukera ematen digu gauzak argi eta garbi ikusteko, agerian uzten digu zeinen gutxi dakigun, zeinen hutseginkorrak garen, zeinen urrun gauden oraindik perfekzioetik.

Hainbat pentsalari handik- hala nola Branko Bokun edo Raimond-A. Moody, Jr.- oso pista interesgarriak eman dituzte umorearen alderdi terapeutikoari eta bere agerpenik adierazkorrena den barreari buruz. Gai honi ez zaio inoiz behar besteko garrantzirik eskaini, ez behintzat zientzialarien arreta erakartzeko besteko garrantzirik, eta horixe behar du ziurtatzeko badela edo existitzen dela. Literaturan eta antzerkian gertatzen den bezala, umorea lantzen duten generoek prestigio artistiko gutxiago dute tragediak, dramak, epikak eta abarrek baino. Ikusi besterik ez dago komediak nola sailkatzen diren: “goi mailako komedia” deitzen zaio komedia garrantzitsuari, kalitatezko produktu artistiko izan nahi duenari, baina “goi mailako tragediarik” ez dago, tragedia guztiak hartzen dira goi mailakotzat.

Eremu zabala eskaintzen du umoreak ikerkuntzarako, baina tamalez inor gutxik heldu dio lan horri. Une batez gogoeta egin eta emakumearen ikuspegitik aztertu beharko litzateke. Izan ere, eta beti gertatzen den bezala, goian aipaturiko pentsalari- argitasun aparta duten gizonezkoak- isildu edo minimizatu egiten dituzte emakumearen protagonismoa, ekarpenak eta bizipenak umore kontuetan. Egia da emakumeok, beste jarduera batzuetan bezala, honetan ere maizago izan garela objektuak subjektuak baino. Hau da, zenbait giza-taldetan barregai izan gara eta gara oraindik ere, baztertuekin eta beste gutxiengo batzuekin batera. Era berean izan gara umorezko mezuen hartzaile. Zertaz, non eta noiz barre egin ikasi dugu, beti zuhertasunez, eta eskuarekin ahoa estalita, gizalegea zainduz. Umorea sortzen duen emakumea fenomeno ezohikoagoa da, edo behintzat historikoki okerrago baloratua eta dokumentatua.

Emakumearentzat, agertoki baten ganean umorea egiteak hauste hirukoitza dakar: espazio publiko bat okupatzea, baina ez edozein espazio publiko, eszena baizik- espaziorik publikoena beste guztien gainetik-, eta umorearen espazio sinbolikoa eta poetikoa okupatzea. Bizi dugun garaia garai ezin hobea da konkista pertsonal eta sozialetarako. Gogoeta hauek egiteko abiapuntutzat hartu dudana premisa da umorea erreferentziala dela. Benetan barre eginarazten digu erreferente bat desitxuratzeak edo handitzeak. Erreferentea izan daiteke hurbilagokoa edo urrunagokoa. Zenbat eta hurbilagokoa izan, orduan eta grazia handiagoa egingo digu. Talde bakoitza kultura baten barnean eta abar. Jende helduak eta gazte jendeak ez dute gauza berberaz barre egiten. Pentsatzen dut beltz arrazako pertsonen ez diela grazia handirik egingo kaukasoar pertsonen kontatzen dituzten- ditugun- beltzei buruzko txisteei; eta gizonezkoak eta emakumezkoak ere, mundu erreferentzial desberdinetan bizi garen heinean, ezin dugu beti gauza berberaz barre egin. Horregatik leporatu izan zaigu emakumeoi umore-senik ez izatea. Eta, nola ez, etiketa horrek berekin

dakarren “ domestikazioa “ edo “otzantzea”, azkenean barre egiten ikasi egiten baituzu, batere graziaz egiten ez dizuten gizonezkoen graziei esker bereziki. Agian behin baino gehiagotan gertatuko zitzaizuen mundu guztiari- hau da, gizon zuri helduei- grazia egin dion zerbaitek zuei graziaz egitea, eta azaldu behar izatea ez dela izan txistea ulertu ez duzelako, graziaz egin ez duzelako baizik. Umore-senik ez izateagatik jaso dugun zigorra hain da handia, emakumeok gizalegez barre egiten ikasi baitugu; soilik tokatzen denean egiten dugu barre, eta besteren erreferenteak automatizatu ditugu geuregan.

Umorearen erreferente nagusiak beldurrak eta lotsak direnez, agian komeni da ez ernegatzea gizonezkoen zenbait “grazia”ren aurrean. Kontua ez da barre egin edo haserretu. Umoreak inkontzientearekin duen lotura hain da konplexua, nik nahiago baitut borroka hau gerorako uztea, gizon-emakumeen arteko harremani buruzko maila kontzientea birziklatuta dagoenerako, hain zuzen ere. Gaur egun gomendatzen dut umore mota bati aurre egitea beste umore mota batekin; hau da, txiste batean dauden aurreiritziak agerian uztea beste txiste batekin. Absurdo batera iritsi arte jarraitu behar da, beste bertsio bat kontatu daiteke genero rola alderantziz jarrita, edo ez dugula ulertu eta behin eta berriz azal diezaguten eskatuko diegu, ergelarena eginez. Oso dibertigarria izan daiteke graziaz egiten ez dizun txiste bat zuri azaltzen saiatzea norbait. Eta ez da komeni alferrik galtzea barre egiteko aukerarik txikiena ere. Erreferenteak gai tabua direnean (sexua, kaka, ipurdia, txiza, intzestua, homosexualitatea...), umorea izan daiteke lotsagabea eta zakarra, eta sentiberatasuna mindu dezake. Batzuetan, halako egoeretan, umorea sakrifizio bihurtzen da. Norbaiti egiten zaio barre, ez da norbaitekin barre egiten. Norbait makurraztea edo umiltzea da barregaia. Askotan, sexu kontuetan, emakumeak izan dira, eta dira oraindik ere, koplaturuko. Umore-modu iraingarri hau da nire ustez gizonezkoek sexuari eta emakumezkoen sexualitateari dioten beldurraren ondorioa.

Estimatzen dut umore hau, baina nerabegaroko umore gisa, beldurrez eta zalantzaz beteriko eboluzio fasekotzat jotzen dut, eta agian beharrezkoa da pubertaroan eta nerabegarokoan; txiste eskatologikoen ere grazia handiagoa egiten digute haurtzaroan eta zahartzaroan, esfinterrak kontrolatzeko arazoak ditugun garaian. Jende helduak, ordea, helduen kezkez barre egiteko aukera eduki behar luke. Baina, jakina, umorea aldatzeko ezinbestekoa da erreferente emozionalak eta kulturalak aldatzea.

Sarritan beldurrak eta lotsak izaten dira umorearen erreferenteak. Badakigu beldurrek estimula ditzaketela garuneko opio jariakinak, endorfina eta entzefalina izenez ezagunak. Kasurik gehienetan beldurrak eta kezkek hutsalkeriak izaten dira, garunak dramatizatzen eta puzten dituenak. Kezkekin gozatzeko joera hori femeninoa da kulturalki, baina sufritzeko gogoia ez da gutizia bat. Erreakzio logikoa da genero diskriminazio sakonaren aurrean.

Historikoki emakumea arlo pribatuan konfinatu dute, eta arlo hori ez da arlo publikoa bezain baliotsua, eta ondorioz, arlo pribatuan gertatzen dena ez da arlo publikoan gertatzen dena bezain garrantzitsua. Hala, emozioak, etxeko lanak, beste pertsonak zaintzea eta kulturalki femeninoak diren gainerako erreferenteak bidegabeki gutxiesten dira zenbait gai publikoren aldean, hala nola gerrak, finantzak, politika edo futbola.

Horrek, noski, oraindik zailago bihurtzen du emakumeak aukera izan dezan bere umorea egiteko. Hasteko, zailtasunak ditugu gure “erreferenteak” zerbait baliotsua bezala onartzeko. Eta gizarteak ez du epikotzat hartzen euria egin duela eta gobada busti zaizula, edo ez da behar bezain lirikoa zure haurrak irri egin izana. Zinez tragikoa dena soilik izan daiteke benetan komikoa.

Badago tragedia arlo pribatuan, baina gizarteak ez badu tragediatzat jotzen-garrantzi handiegia ematea litzateke hori-, inoiz ezingo dugu horretaz barre egin. Laburbilduz, zerbaiti dramatismoa kentzeko, garrantzia kentzeko, zerbait horrek aurretik garrantzia izan behar du. Benetan aintzat hartzekoak dira honek guztiak emakumeen osasunean eragiten dituen ondorioak. Emakumeok garrantzitsuak (baliotsuak, balioetsiak esan nahi dut) sentitzen ez garen heinean, tentsio eta sufrimendu egoera iraunkor bat sortzen dugu, gure kulturaren Ama Birjinaren eta martiriaren arketipoari dagokiona. Emakume deprimituak gizonak halako bi omen dira. Nola sortzen da depresioa? Beste edozein drogak bezala, opiaceo naturalek ere, luze jo duten sufrimendu eta kezken aurrean, murriztu egiten dute pixkanaka jariakina, eta eragin analgesikoa ere urritu egiten da. Orduan mina- fisikoa ere izan daiteke- jasanezin bihurtzen da. Umoreak prebenitu dezake hori, "hiperseriotasuna"ren eta "hiperautogarrantzia"ren jatorria jartzen baitu zalantzan. Tentsioa eta estresa sorrarazten dituen estimulu emozionala etetea, barrearen bidez husten dugu barrua.

Dibertsioa eta irria oso loturik agertzen dira garunak eta bere hiperseriotasunak sorturiko irudipenei eta beldurrei. Hiperseriotasuna ez da barregarri geratzearen kontrakoa, hiperseriotasuna da barregarri geratzea, umorearen esentzia. Izan ere, dibertigarria izaten da eta beti egiten dugu barre garunaren asmakeriak astintzen edo uxatzen ditugunean; horrela bakarrik ikusten baitugu gure garunak sortzen duen amildegia anbizioaren eta lorpenaren artean, garunaren logikaren eta sen onaren logikaren artean.

Dibertsioa eta irria sor dezake tabu sakratuak hausteak, desitxuratzeak, superstizioek, aurreiritziek edo sineskeriek huts egiteak, edo gure itxurakerien, paperen edo edertasunen degradazioak. Izan ere, gure garunaren edozein sorkuntza gehiegizko seriotasunez hartzen dugunean, bihurtzen gara intolerante, geurekoi eta egozentriko; hitz batean esanda, ergeldu egiten gara.

Historikoki, "autogarrantzia" arlo publikoarekin lotzen dut, hau da, gizonekin. Sexu bat bestearekiko nagusi izatea ez da soilik bidegabekeria, bere horretan barregarria ere bada. Umore-senarekin eskuzabalak izatea bakarrik geratzen zaigu, eskuzabaltasunak laguntzen digu-eta konturatzen erridikuluaren osagai nagusia giza sufrimendua dela, handinahikeriak sorturiko desesperazio patetikoa. Norbere burua barregarri uztearekin uxatu egiten dugu barregarri geratzeko edo barregarriak emateko beldurra. "Bere buruari barre egiten dion inor ez da barregarri azalduko" iradoki zuen Sénecak. Hala ere, emakumeok kulturalki aurkari gogor bat daukagu geure buruari barre egiteko. Batez ere bi gauzatarako izan gara sozializatuak: seduzitzeko eta arduratsuak izateko.

Etengabe seduzitzen ari beharrak krispatu egiten gaitu, geldi egotera behartzen gaituelako. Eta mugitzen zarenean, badakizu, galtzerdiak zulatzen dira, orrazkera desegiten da, jantzia zimurtzen da.... Mugitzen bazara, arazoak izango dituzu, fokutik aterako zara eta. Beraz, ederra izateko, ezinbestean bete behar den baldintza da geldi-geldi egotea eta erabilerraza izatea. Horrek guztiak sortzen du halako zurruntasun bat, halako estres bat. Horrexegatik uste dut umorea sortzen duten pertsonak ia beti pertsona estetikoki dibergenteak izaten direla, inoiz ez lehen aktore gizona edo emakumezko bat, ezta lehen dantzari bat edo lehen tenor bat ere. Eta alderantziz, norbere buruari barre egitea da biderik onena estetikoki dibergentea izatera iristeko. Gaur egun zentzugabekeria ematen badu ere-gorputza eta irudia zaintzeko daukagun joera ikusita-, denboraren poderioz gizakiaren lehenetasunetako bat izango da bizirauteko.

Ororen aurrean ederrak izatera behartuak gaudenez, emakumeok ez diogu geure buruari uzten gure adierazpideak desitxuratzen barregarri izateraino; garai bakoitzeko "gizonezkoen edertasun ereduan" harrapaturik, serioegiak izatera iritsi gara, estetikoki zurrinak izatera. Gero, ardura. Zaintzaren mundua. Gure kulturaren ardura seriotasunarekin lotzen dugu. Hori hutsegite bat izan da, bazeukaten-eta irakastea arduratsuak eta aldi berean alaiak izaten. Emakume asko dira beren burua graziaduntzat ez daukatenak, oso arduratsu izateak bizi dituelako. Eta gainera uste dut graziaduna izatea eta komikoa izatea ez dela gauza bera. Ez dut uste umorearen generik dagoenik. Beraz, graziadun jendea eta graziaz ez duena trebatu egin da edo trebatu egin dute graziadun izaten eta ez izaten. Kultura batzuetan beste batzuetan baino gehiago lantzen da umorea. Esate baterako, andaluziarrek grazia handiagoa dutela esan ohi da galiziarrek edo euskaldunek baino. Gero, hor dauzkagu dohainen banaketa familiarra eta kasuistika pertsonalak ere.

Graziaduna izan daiteke edo ez, baina hori ez da garrantzitsua. Garrantzitsua da pertsona guztiak izan gaitezkeela komikoak, neurri handiagoan edo txikiagoan, dramatikoak edo tragikoak izan gaitezkeen bezalaxe. Bizitzak, antzerkiaren antzera, gutxienez hiru tonu hauek dituelako: komikoa, dramatikoa eta tragikoa. Normalean, gure kultura pribilegiatua, dena modu dramatikoan hartzen dugu, baina azken batean jarrera bat besterik ez da, aukera existentzial bat. Munduan egoteko modurik sanoena tonu komikoa izango litzateke, egunerokoa desdramatizatzen duen tonua.

Karikaturek eta parodiak irria eragiten dute agintari bat edo beldurra zaion boteredun bat degradatzen dutenean. Kaosak, edo Schlegel-en esaldia erabiliz "kaosaren zalutasun amaigabeak" barrea sorraraz dezake, barregarri uzten baitu inposatua izan den diziplina moral edo sozial aspergarri bat. Politika izango da beharbada "seriotasunik handieneko" arloetako bat. Politikariak eta kargu publikoak parodiatuak izaten dira sarritan. Zenbat eta askatasun gutxiago eman botereak, orduan eta beharrezkoagoa da umorea. Irria eta plazera hausleak dira, araukin jolasten dute, eta ez haien kontra, espiritu iraultzaileek bezala; horregatik, erresistentzia armatu batek baino urduriago jar dezakete boterea.

Branko Bokun-ek kontatzen du nola Italiar batek aipatu zion berak bazekiela 1942an Italiak 2. Mundu Gerra galduko zuela. Horretaz konturatu zen gobernu faxistak leku publikoetan barre egitea debekatu zuenean. Eliza Katolikoak ere askotan zigortu ditu umorea eta irria- pentsaezinak malko-itsaso horretan-, ongizatearekin eta plazerarekin duten lotura agerikoagatik agian. Orobat irria eta sexua bereziki debekatu zaizkie emakumeei, plazera lortzeko bide eta plazeraren adierazpide moduan. Emakume jostalaria, berritsua, alai, gaizki ulertua izan da, eta kaskarintzat eta biziotsutzat hartu izan dute. Galizieraz badago esaera zahar bat erakusten duena umorearen zentsura gogorragoa bizi izan dutela emakumeek gizonek baino: "Muller reideira, o puta o peideira".

Amatasunaren mistikarekin, ama izatea oso kontu serioa bihurtu zen. Eta horren ondorioz amak sarritan ez du jolasik, txisterik, txantzarik eta antzekorik izaten seme-alabentzat, nahiz eta irekiago egingo lituzkeen, gizatiarrago, mundu honetarako prestatuago. Nerabearen mentalitateak artifizialki sorturiko bi instituzio: senarra eta politika edo erlijio agintea; erridikuluaren iturri nagusietakoak izan dira betitik. Chamfort-ek esan zuen: "Gobernurik izango ez balitz, Frantziak ez luke inoiz berriro barrerik egingo". Horri gehitu behar zaio senarrak existitzen diren bitartean emazteek aukera izango dutela umore-sena garatzeko. Bai. Eta alderantziz ere bai.

Hitz jokoek eta hitz-trukeek ere barrea eragiten dute, hizkuntzaren zurruntasunarekin jolastuta. Poesiak bezala; izan ere, umorea da sorpresa, lotura susmaezina, bitariko hitzak edo esaldiak, metaforak... Horrexegatik, hitzezko umorea eta poesia ulertzea kostatzen zaio gehien atzerritar bati, ez baita posible barre egitea eta hunkitzea erreferentzia kulturalik izan gabe.

Eufemismoen erabilerak erakusten du estua dela hizkuntzaren eta emoziozko estimuluen arteko lotura. Amaginarrebaren maitasuna lortzeko, "la belle mère" deitu zioten frantziarrek. Hizkuntza sexismoz beteta dago, ez ditu berdin tratatzen gizonak eta emakumeak, hitzezko umorea gure aurka eraikia dago; eta beraz, hizkuntza deseraiki eta berriro kodetu behar da, umorerako tresna izan dadin, eta ez oztopo.

Buru nahasmenduak eta zergatiak aztertzen hasi gabe, argi dago batzuetan zorotasuna komikoa izaten dela, patetikoa ez ezik (agian komikoa delako da patetikoa). "Denean dago esentzia tragiko bat. Tragikoa da komikotasun benetakoa, komikotasun bikaina. Benetan komikoa da guttiz tragikoa denean. Esentzia da erlijiozkoa eta tragikoa" (A. Mnouchkine).

Hori gertatzen da beharbada zorotasunak eta umoreak, bakoitzak bere erara, hausten dutelako ezarritako agintea. Zorotasunak, umorearen senak bezala, babesten eta ahalbidetzen du esatea bestela esaterik ez leudekeen gauzak. Gure kulturaren, erregearen bufoia edo zoroa aritzen zen boterearen aurka. Erregeek bufoi gizonezkoak zeuzkaten eta erregeinek bufoi emakumezkoak. Aginte maskulinoak ez ote zuen onartzen boterearen aurka emakumezkoak aritzea? Gaur egun kargu publikoak dituzten emakumeak nola parodiatzen dituzte? Mesopotamian ba omen ziren emakumezko bufoiak zenbait mende Kristo aurretik.

Erabiltzen diren erreferenteen eta adierazitako botere erlazioaren arabera, umoreak ez digu denoi zirrara bera sortzen, eta une eta leku batetik bestera aldatu egiten da eragina. Konparazio batera, publikoan emakumeak bakarrik baldin badaude, barre gehiago eta ozenago egiten dute estimulu berarekin, publikoa mistoa denean baino. Jendeak kanporantz barre egiteko 25 edo 30 lagun behar ditu inguruan. Jende gutxiagorekin barre egiteko, elkar ezagutu behar dute eta elkarren beldur ez dute izan behar; nolana ere, ekitaldi publiko batean, bakarrik barre egiteko, adorea behar da.

Umore mota bakoitza gizakiaren energia-puntu batera iritsi ohi da. Badago umore bat burura iristen zaiguna: graziarekin edo gatzarekin du lotura, ateraldia, txistea, ironia, satira. Bada beste umore bat tripara iristen zaiguna: beldurrekin du zerikusia, desioekin eta bizirauteko beharrekin (kaka, ipurdia, txiza, sexua, heriotza). Baina beste umore mota batek bihotza, bularraldea ukitzen digu: hunkitzen duen umorea da. A priori, umore bat ez da bestea baino hobea. Denetik behar dugu, baina askotan, dena tripara iristen zaigu, noiz edo noiz burura, eta inoiz gutxitan bihotzera. Bihotzera iritsiko den umorea egiteko, inplikazio emozionala behar da, eta emozioen gaia ez da erraza, nahiz eta oinarri-oinarrizkoa izan.

Emakumeok gizonen aldean abantailaren bat izan dezakegu, norberaren komikotasuna bilatzeko bidean; izan ere, kulturalki baimen gehixeago izan dugu gure sentimenduak adierazteko. Topiko ugari daude, ordea, horren gainean ere. Egia esan, denok irendu gaituzte emozionalki, behin eta berriz. Hori bai, bizitzaren gainerako alderdietan bezala, desberdin izorratu gaituzte gizonezkoak eta emakumezkoak. Adibidez, gizonek ezin izan dute jendaurrean beldurrik adierazi, harik eta soldadutza derrigorrezkoa kendu duten arte, ez baitzen sozialki errentagarria edozein unetan gerrara jo behar zuen

erkidego batek bizirauteko. Emakumeok, aldiz, gure sexuaren ahultasun berezkoa erakutsi genezakeen jendaurrean, baina ezin ginen haserretu. Hira publikoa maskulinoa da, femeninoa gogorrago zigortua izan delako. Gizonek ez zeukaten zalantza egiterik; emakumeentzat, ordea, egoera naturala izan zitekeen zalantza egitea. "Zuk horretaz ez duzu ulertzen, zaude isilik!" edo "Badakizu bost!" eta abar. Baina gizonek beren pasioa adieraz zezaketen eta emakumeek ez. Emakumeen gotorleku emozional onartuena tristura da; eta alaitasuna, berriz, ez batzuegan ez besteengan suspertzen da.

1987. urteaz geroztik animatzen ditudan clown tailerretan aukera izan dut makina bat inprobisazio ikusteko eta gizonezkoen eta emakumezkoen portaeran desberdintasunak nabaritzeko, clown kodean jolastera irten izan direnetan. Batzuetan taldeak mistoak ziren, beste batzuetan gizonezkoen edo emakumezkoen osatuak. Eta publikoaren portaera ere ez da berdina mistoa denean edo genero bakarrekoa denean. Kontuan izan behar dugu clown tailerretara iristen diren emakumeak eta gizonek arraro samarrak izaten direla. Hau da, ohiko sozializazioan huts egin duten edo hausturak izan dituzten pertsonak. Espazio publiko bat betetzera "ausartzen" diren emakumeak izan ohi dira, eta "adorea duten" gizonek sentibera izateko eta jendaurrean hala azaltzeko. Kasuistika pertsonalak alde batera utzita, oro har, genero berekoen jokabidea bat dator gauza askotan. Tailerretan eman ditugun 4.000 ordu baino gehiago aztertuta, ondoriozta dezaket gizonezkoek joera dutela espazio eszeniko guztiaren jabe egiteko, eta asko mugitzeko ohitura dute. Emakumeak, aldiz, geldi egon ohi dira, eta askoz ere espazio gutxiago hartzen dute. Blokeaturik geratzen direnean- sarritan autozentsura emozionalaren ondorioz-, emakumeak hizketan hasten dira eta gizonek mugitzen, baina denak ere funts handirik gabe. Gizonek objektu handiekin lan egiteko joera dute, eta emakumeek objektu txikiagoekin. Inprobisatzean, gizonek emakumeek baino arreta gutxiago eskaintzen diote beren itxurari, zalantza handiagoak izaten dituzte emakumeek jantziak aukeratzeko. Emakumeek erraztasun handiagoa dute emozioak adierazteko eta emozioei eusteko; eta gizonek, aldiz, trebeagoak dira gorputz, oreka eta akrobazia jolasetarako. Emakumeek hobeto entzuten eta gehiago begiratzen dute, eta gizonek ekimen gehiago hartzen dute joko eraikitzen. Emakumeen arteko erlaziorik ohikoena konplizitatea da (siamdarren edo konplizeen joko egiturak), eta gizonezkoen artean, berriz, ahalmena (borroken joko egiturak).

Adibide batzuk dira horiek, ohartarazi nahi digutenak nola eragiten digun generoak jendaurrean agertzen garenean eta sortzen ari garenean. Eta helburua ez da esatea "Desberdinak gara eta, zer egingo diogu bai!"; helburua da gizonek eta emakumeek honelakoak garela onartzea, honelakoak egin gaituztelako; eta desberdinak izaten saiatzea. Hau da, batez ere umorea sortzea, askatasunean.

Emakumeentzat, umore-sena garatzea, gure buruari komiko izaten uztea, ez litzateke izan behar gure buruari garrantzia kentzea, "garrantzikeria" kentzea baizik. Orain, munduan leku bat hartzen hasi garen honetan, kezka gaitzen era sanoagoan jokatzeko- aurreiritzirik gabe, tolerantiek eta helduak izanez-. Carlyle-k idatzi zuen: "Umorearen esentzia da sentiberatasuna: sinpatia beroa eta samurra existentzia mota guztientzat". Ez dezagun gal gure sentiberatasuna; gara dezagun umore-sena. Hunki dezagun mundua, hunkitzen gaituenak eginarazten digu-eta barre benetan.

Bibliografia:

- BERGSON, H. (1940). *La risa*. Madrid. Ed. Espasa Calpe: Austral.
BLOCH, A. (1990). *La ley de Murphy*. Madrid. Ed. TH: El papagayo.
BOKUN, B. (1986). *El humor como terapia*. Barcelona. Ed. Tusquets, S. A.

- BONET, R; LABORDA. J; RINCÓN, F; SÁNCHEZ-ENCISO, J. (Eds.). (1986). Morfonética del humor. Barcelona. Ed. Teide, S.A.
- FUSALBA, M; MAURE, M; SANCHO, M. (Eds.). (1987). ¡Ay, que risa!. Barcelona. Ed. Laia.
- GARANTO, J. (1983). Psicología del humor. Barcelona. Ed. Herder, S.A. Biblioteca de psicología.
- GARANTO, J. (1983). El sentido del humor y las actitudes hacia si mismo índices de maduración personal para educadores. Barcelona. Resumen Tesis Doctoral. Centre de Publicacions. Intercanvi Científic i Extensió Universitària.
- KLEIN, A. (1988). Y tú de que te ríes?. Barcelona. Ed. B:S:A
- MODDY, R. (1978). El poder curativo de la risa. Madrid. Ed. Edaf.
- PAULOS, S.A. (1988). Pienso, luego río. Madrid. Ed. Cátedra, S.A. Colección teorema.
- PINO, A. (1989). Cómo reírse del sexo. Madrid. Ed. Temas de Hoy. Colección El Papagayo.
- ZIM, A; DIEM, J.M. (1989). El sentido del humor. Bilbao. Ed. Deusto